

Miks Eesti on Maarjamaa?

Toomas Abiline

Aastal 2015 möödub kaheksa sajandit VI Lateraani kirikukogust, kus Liivimaa piiskop tutvustas maailmale Maarjamaad. Selle sündmuse auks on Eesti Kirikute Nõukogu eestvedamisel kuulutatud välja teema-aasta “Maarjamaa 800”. Pöörame pilgu minevikku ning vaatame, milline oli sündmuste käik, mis viis Liivi- ja Eestimaa sünnini Maarjale pühitsetud maana ning milline on selle nime tähendus eestlastele tänapäeval.

12. saj. I poolel oli tänapäeva Eesti, Läti ja Leedu ala Lääne–Euroopale veel *terra incognita* – tundmatu maa. Mainitud territoorium Läänemere idarannikul moodustas paganliku kiilu kristlike maade vahel. Venelased olid ristiusu vastu võtnud a. 988 Kiievi vürsti Vladimiri algatusel, umbes a.1000 toimus taanlaste, rootslaste ja norralaste ristiusustamine; Soome tihedamini asustatud alad ristiusustati 12. saj. teisel poolel.

Siinsetest rahvastest ja nende uskumustest oli läänepool piiratud ning kohati fantastiline ettekujutus. Kroonik Breemeni Adam mainib oma 11. saj. lõpul kirjutatud kroonikas “Hamburgi kirikuvürstide andmed” Eestit kui saart nimega Aestland, kus “... ei usuta kristlaste jumalat”. Selle asemel “...austavad nad draakoneid ja linde, kellele nad ohverdavad kaupmeestelt ostetud inimesi. Neid vaadatakse enne hoolikalt, et nad oleksid terved ja et draakon ohvrit tagasi ei lükkaks.”

Paganlikud eestlased korraldasid röövretki, mis ulatusid nii Rootsi, Taani kui Läti ja Vene aladele. Ometi ei olnud ristiusk Eesti alal tundmatu. Alates 12. saj. ilmuvad hauapanuste hulka ristikujulised ripatsid, mis võivad viidata omaniku kuulumisele kristlaste hulka. 12. saj. algas üleminek põletusmatustelt laibamatustele, mis viitab samuti kristliku kombestiku mõjule.

Aktiivsem misjonitöö Eesti suunal algas 12. saj. II poolel, mil Lundi peapiiskop Eskil (1138 – 1177) pühitses 1165 aastal Prantsusmaal Reimsis “eestlaste piiskopiks” munk Fulco benediklaste Montier-la-Celle kloostrist. 1171. aastal palus paavst Aleksander III Norra peapiiskoppi saata piiskop Fulcole abiks Stavangeri kloostri eestlasest munk Nikolause.

Misjonitöö Saksamaa suunal algas pärast Lüübeki linna taasasutamist 1158/1159. a. See lõi Saksa kaupmeestele soodsa lähtekoha uuteks sidemeteks Läänemere idaranniku ja Venemaaga.

1180 a. paiku läks Holsteinis asunud Segebergi kloostri preestermunk Meinhard ühes kaupmeestega teele liivlaste juurde ristiusku kuulutama ning 1184 ehitas ta Väina äärde Ükskülasse esimese puukiriku, 1186 pühitseti Meinhard Liivimaa piiskopiks ning kirik koos piiskopkonnaga nimetati Jumalaema Maarja kaitse alla.

12.- 13. sajandil oli õhtumaa kristluses Maarja austamise kõrgpunkt. Selle levikule aitasid kaasa risticõjad, tähtsat rolli Püha Neitsi austamise edasikandmisel mängisid tsistertslased. Mehelikus rüütlikultuuris mängis Armastava Ema ja Taevakuninganna kujund tasakaalustavat rolli.

1196 pühitseti piiskop Meinhardi järglaseks tsistertslane Berthold, kellel tekkis tüli kohalike liivlastega. Berthold pöördus paavst Coelestinus III poole ning kogus tema bulla alusel ristisõdijaid liivlaste vastu. Ristisõjaks nimetati “püha sõda” uskmata vastu, mida reeglina peeti pühitsetud maal ning sinna suunduvaid võitlejaid nimetati mõõgaga palveränduriteks (*peregrinus miles*). Ristisõjad said alguse juba 11. saj. lõpul, mil paavst Urbanus II kutsus kristlasi minema Jeruusalemma Jeesus Kristuse hauda vabastama.

Nii Pühale Maale kui hiljem Maarjamaale minekuks tuli teha teoks “endale ristimärgi võtmine” (*assumptio crucis signaculo*), mille järgi palverändureid kutsuti *crucesignati* “ristiga märgitud”.

Kirjutades esimesest ristisõjast Liivimaale piiskop Bertholdi üleskutsel, tituleerib kroonik Lübecki Arnold oma 13. saj. algul valminud “Slaavlaste kroonikas” Liivimaad “töötatud maaks”:

”Ei puudunud ka preestrid ja vaimulikud, kes kinnitasid neid oma julgustusega ja töötasid, et kui nende püsivust õnnistatakse, jõuavad nad töötatud maale (ad terram promissionis)”.

(Arnoldi Chronica Slavorum, V, 30)

13. saj. alguses tõusis Liivimaa kui uue töötatud maa asemele käsitlus Liivimaast kui Neitsi Maarja valdusest.

Tähtsat rolli Liivimaa, kui Maarjamaa kuvandi loomisel on mänginud kroonik Läti Henrik – Henricus Lettus (1188 – 1259), kelle Liivimaa kroonika (Heinrici chronicon Livoniae) on peamine allikas Baltikumi ristisõdade kirjeldamisel. Tema kroonikas esineb Maarja nimi 38 korral, mis on palju sagedasem, kui teistes samaaegsetes Saksa kroonikates

Pärast Liivimaa piiskop Berthold langemist lahingus liivlastega 1198, pühitseti tema järglaseks Bremeni toomhärja Albert von Buxhövden.

Piiskop Albert oli ettenägelik ja sihikindel mees, kes ei kavatsenudki liivlasi ainult usulise misjonitööga ristiusule võita, vaid nad võimuga alistada, rajades nende maale tugeva, vaimuliku ja ilmaliku võimu omava piiskopkonna. Et seatud eesmärki saavutada oli vajalik Liivimaa ning veidi hiljem Eestimaa ristisõdade idee tutvustamine paavsti kuurias ning kristlike valitsejate õukondades. Maa tutvustamine Maarjamaana, Jumalaema erilise kaitse all oleva maana seisis sama eesmärgi teenistuses.

Paavst Innocentius III (1198 – 1216) kinnitaski täieliku pattude andestamise Liivimaa ristisõdijatele ja võrdsustas Liivimaa palverännaku Jeruusalemma teekonnaga. Piiskop Alberti püüdlused kandsid vilja ning juba 1199. aastal tähistas ta Ojamaal ja Magdeburgis sadu võitlejaid ristimärgiga ning asus järgmisel kevadel Liivimaa poole tee. Oma ametiajal (1200-29) käis Albert kokku 13 korda Saksamaal uusi ristisõdijaid kutsumas.

1201. aastal asutas piiskop Albert Liivimaa uue võimukeskusena Riia linna ning viis piiskopitooli Ükskülast sinna üle. Riia toomkiriku ning kogu Liivimaa pühitses ta Jumalaema Maarja kaitse alla.

1202. aastal moodustas preester Theoderich Palestiinas tegutseva Templiordu eeskujul Riias vaimuliku rüütliordu Kristuse Sõjateenistuse Vennad ehk Mõõgavendade ordu millest kujunes peamine sõjaline jõud Liivi- ja Eestimaa alistamisel. Ka Mõõgevennad läksid lahingusse Püha Maarja lippude all.

1215. aastal toimus Roomas IV Lateraani kirikukogu, kus piiskop Albert olevat pöördunud paavst Innocentius III poole järgmiste sõnadega:

«Nii nagu sina, püha isa, ei tüdi oma pühaduse agarusega soosimast Jeruusalemma püha maad, mis on poja maa, nõnda ei pea sa selgi korral jätma üksildusse Liivimaad, mis on ema maa /.../. Sest poeg peab oma ema kalliks ja nii nagu ta ei taha, et ta oma maa hukkuks, nõnda ei taha ta muidugi, et ta ema maa ohtu satuks».

Selle peale olevat paavst kroonik Henriku sõnul vastanud:

«Nagu poja maad, nõnda püüame ka ema maad alati oma isaliku hoolitsemise innuga edendada» (HLK XIX, 7).

Mainitud vestlus ongi sündmuseks, mida tänavu Maarjamaa aastapäevana tähistame.

1236. aastal sai Mõõgavendade ordu Saule lahingus hävitavalt lüüa ning 1237. aastal liideti selle riismed Saksa orduga. Loodud Saksa ordu haru kandis nime *Jeruusalemma Saksa Maja Püha Maarja hospital Liivimaal* ning sealgi oli keskse tähtsusega Püha Maarja austamine.

Ka pärast eestlaste alistumist Liivimaa ristisõjas ning uue poliitilise korra stabiliseerumist jäi püsima Maarjamaa tähtsus palverännakute sihtpunktina.

13. saj. viimasel veerandil olid ainsad paigad, kus palverändur võis leida täieliku indulgentsi (pihil andeks palutud pattudele rakendatav patukaristuse amnestia) Püha Maa, Püha Franciscuse haud Assisi lähedal ning Maarjamaa. Püha Maa langemise tõttu 1291. aastal kasvas Liivimaa tähtsus veelgi kui paavst Clemens VI (1342 – 1352) lubas kõigil punase ristimärgi võtnud ehk Püha Maa külastamise lubaduse andnud palveränduritel töötus täita Maarjamaale rändamisega.

Liivimaa tunnustatud pühapaikadeks olid Riia, Üksküla, Holm, Kubesele ja Toreida. Palverändurite tee viis läbi Eesti ala, nii seostatakse Karja ja Põide kirikuid Saaremaal palveränduritega, kes olles teel Visbyst Riiga, seal peatusid nad enne mandrile jõudmist.

Eesti alal olid tuntumateks pühapaikadeks Valge rist Vastseliina piiskopilinnuses ehk Jumalaema linnuses, püha Blasiuse suureks safiiriks muutunud pöial Tartu Toomkirikus, püha Veronika Tartu linnavärava kohal, Must rist Uus – Pärnus, püha Olavi küüned ja luud Tallinnas, püha Birgitta klooster Pirital, Tallinna Toomkirik, Padise klooster, Maarja kebel Viru-Nigulas.

Maarja austamisele keskaegsel Liivi- ja Eestimaal viitab Maarjale pühitsetud kirikute, kabelite ja altarite arvukus. Hansa kaubalinnade peakirikud olid reeglina pühitsetud Maarjale, nii ka Tallinna ja Riia katedraalid. Tallinna suurel vapil on tänaseni kujutatud Taevakuningannat.

Kui reformatsiooni tulemusena kadus Jumalaema kultus ametliku religiooni osana, säilis Maarja austamine rahvakultuuris ja -usundis. Maarja nimi ning selle erikujud (Mari, Marie, Marit jne.) on Eesti väga levinud, rahvakalendris on 9 Maarjaga

seotud püha, mis on väga rikkaliku kombestikuga. Keskse tähendusega oli Paastumaarjapäev ehk Suur maarjapäev 25. märtsil, sel päeval toimetatud ohverdamised ohvrikiivil või ka kiriku altaritel pidid tagama edenemist ja õnne terveks aastaks.

Rahvausund integreeris Maarja kiiresti oma süsteemi, kus Jumalaema omandas endisaegse usundi maaema positsiooni. Maarja ühendab rahvalauludes maa ja ema, Maarjamaa on maa sünonüüm: Rahva hulgas oli kõnekäänd: "Kõik on üks Maarjamaa!"

Kui Mihkli kogudust 1694. aastal kirikuaast väljaspoole matmise pärast manitsetakse, vastavad nad: "Maarja muld on kõigis paigus!". Vikerkaart on nimetatud Maarja sillaks, Maarjalt paluti ka vihma põuasel ajal.

Maarjaema austati ka metsa - ja mereemana. Tähtis roll oli Maarjal orbude ja sünnitajate kaitsjana. Eriti rikkalikult on Maarjaga seotud uskumusi ja kombeid Kagu – Eesti rahvakillul setudel, kes nimetavad end Maarja rahvaks. Setukeste lauludes elavad Maarja ja Jeesus meie seas, nad hoiavad ja kaitsevad oma rahvast, kuulevad palveid, peavad maailma üleval.

Laupäev oli Maarjale pühitsetud päev, maikuu Maarjale pühitsetud kuu.

Baltisakslaste hulgas saab Maarjamaa või Terra Mariana Eesti ja Läti ala nimetusena taas populaarseks 19. saj. romantismiajastul, kui huvituti minevikust ning eriliselt keskajast. Gustav parun von Manteuffeli poolt koostati 1888. aastal Riias album

"Terra Mariana 1186 – 1888", mis kingiti paavst Leo XIII-le.

Ka Eesti rahvusliku ärkamise ajajärgul 19. sa. II poolel, võeti Maarjamaa nimi Eestimaa sünonüümina taas kasutusele. Maarjamaast kujunes paralleelnimetus armastatud kodumaale. Armastav ning kannatav emakuju, vaeslaste kaitsja, kelles on ühendatud nii traagika kui ülevus, just sellisena on Maarja lähedane eestlaste hingelaadile.